

Η Θεολογία του πόνου

Ορθοδοξία / Θεολογία

Οι έννοιες της Θεολογίας και του πόνου φαινομενικά δεν συσχετίζονται. Το σημείο συναντήσεώς τους είναι το «μυστήριο» τόσο του Θεού, όσο και του πόνου. Τη συνάφεια των δυο μυστηρίων καλείται να ανιχνεύσει η θεολογική σκέψη, επιτελώντας έργο διακριτό και από τις επιστήμες της ιατρικής και της βιολογίας, αλλά και από την όποια φιλοσοφική ανθρωπολογία.

Αισθανόμαστε την ανάγκη να ζητήσουμε εισαγωγικά συγχώρεση από τους συνανθρώπους μας που πονούν, τουλάχιστον περισσότερο από εμάς. Εγκύπτουμε στο θέμα του πόνου με την αίσθηση ενός ελλείμματός μας: ότι κάποιοι αδελφοί μας θα μπορούσαν να μιλήσουν μέσα από την τραγική βιωματικότητα του πόνου κι ότι, σε σχέση με την τραγικότητα αυτή, ο δικός μας λόγος ωχριά.

1. Μία βιβλική προσέγγιση

Η συστηματική βιβλική μελέτη του θέματος του πόνου ευρίσκεται εκτός των προδιαγραφών της παρούσας παρέμβασής μας. Επιγραμματικά, επομένως, ας επισημάνουμε κάποιες αξιοσημείωτες αλήθειες, τις οποίες καταγράφει η Παλαιά Διαθήκη:

(α) Ως σημαντικό για τον άνθρωπο μαρτυρείται η απαλλαγή από τον πόνο. Γι' αυτό εξαίρεται το αγαθό της υγείας ως δωρεάς του Θεού και μακαρίζεται ο άνθρωπος, ο οποίος «ζων και υγιής αινέσει τον Κύριον». Ο πόνος υποδηλώνεται ως δοκιμασία δυσβάσταχτη, την οποία ο ψαλμωδός διεκτραγωδεί κατά τη διατύπωση των αιτημάτων της προσευχής του. Στα πλαίσια αυτά τοποθετείται και η ιδιαίτερη τιμή προς την ιατρική, ως δώρο του Θεού για την απαλλαγή από τον πόνο.

(β) Τα παραπάνω αποτελούν την αυτονόητη πτυχή του πόνου. Οι μαρτυρίες της Παλαιάς Διαθήκης, όμως, καθίστανται συνθετότερες όταν άπτονται του θέματος της αιτίας του πόνου. Και τούτο διότι ο πόνος συσχετίζεται με την παραβίαση των εντολών του Θεού, η δε απαλλαγή απ' αυτόν με την τήρησή τους. Είναι σαφές ότι η θεώρηση αυτή των αιτίων του πόνου πηγάζει από το πρωταρχικό γεγονός παραβίασεως της εντολής του Θεού, δηλαδή από το προπατορικό αμάρτημα, όταν για πρώτη φορά εξαγγέλλεται από το Θεό ο «στεναγμός», με τον οποίο η γυναίκα πρόκειται να γεννά τα τέκνα της. Η ίδια αλήθεια περί «εισαγωγής» του πόνου στην ανθρώπινη ζωή ως συνέπειας του προπατορικού αμαρτήματος θα διαπιστώσουμε παρακάτω ότι μαρτυρείται από εκκλησιαστικούς συγγραφείς.

Η άποψη της Π.Δ. ότι ο πόνος πηγάζει από την αμαρτία είναι θέμα που συμπλέκεται με αυτό της θεοδικίας στο βιβλίο του Ιώβ (είναι χαρακτηριστική η επιμονή των τριών του φίλων στην ανίχνευση κάποιας αμαρτίας, η οποία θα αιτιολογούσε τα δεινά της ασθένειας του, ίσχυε όμως και στο θρησκευτικό περιβάλλον της εποχής του Χριστού, αφού διαπιστώνουμε ότι αποτελούσε θέμα ερωτήσεως των μαθητών προς τον Κύριο.

(γ) Η έννοια του πόνου αποτελεί πτυχή της μεσσιανικής προφητείας. Ο Μεσσίας εξαγγέλλεται ως εκείνος, ο οποίος θα γευθεί τον πόνο. Το στοιχείο αυτό της μεσσιανικής του αποστολής συνιστά το βαθύ σύνδεσμό του με τον άνθρωπο και επιτρέπει στην προς Εβραίους επιστολή να διακηρύξει το γεγονός αυτό με τα ακόλουθα λόγια: «ου γαρ έχομεν αρχιερέα μη δυνάμενον συμπαθήσαι ταις ασθενείαις ημών... επειεί και αυτός περίκειται ασθενείαν» (4,15* 5,2).

Στο σημείο αυτό στρέφουμε, ήδη, τη σκέψη μας στο θέμα του πόνου μέσα από κάποιες μαρτυρίες της Καινής Διαθήκης:

(α) Η αλήθεια ότι ο Μεσσίας «σπλαχνίζεται» την ανθρώπινη ασθένεια και τον πόνο όχι μόνο επισημαίνεται ως πραγματικότητα του μεσσιανικού έργου, αλλά επιβεβαιώνεται σε ολόκληρο το φάσμα των θαυμάτων που επετέλεσε. Η απαλλαγή από την ασθένεια και τον πόνο υπήρξε, άλλωστε, η σαφέστερη απάντηση στο ερώτημα εάν ο Χριστός ήταν ο προσδοκώμενος Μεσσίας.

(β) Εκείνος που εδοκίμασε ισχυρά τον πόνο της ασθένειας ήταν ο απ. Παύλος. Τον αποκαλεί «αγκάθι στη σάρκα του» και «άγγελο του σατανά», θεωρεί δε ότι του δόθηκε από τον Θεό «για να μην περηφανεύεται». Είναι η πρώτη φορά που το θέμα της ασθένειας και του πόνου μαρτυρείται όχι ως αποτέλεσμα κάποιας παραβάσεως του θεϊκού νόμου, αλλά ως παιδαγωγικό μέσο. Αντιλαμβανόμαστε ότι η κατάσταση αυτή ήταν δυσβάστακτη για τον απόστολο, ο οποίος «παρεκάλεσε τρεις φορές τον Κύριο να τον απαλλάξει», αλλά μαζί με τη θεϊκή άρνηση εισέπραξε τήν ερμηνευτική διάσταση της ασθένειας και του πόνου του: «η γαρ δυναμὶς μου εν ασθενεία τελειούται» (12,8-9).

Μέσα από τα δεδομένα αυτά, ο απ. Παύλος διατυπώνει έναν ύμνο για τη δυσβάστακτη κατάσταση από την οποία επιθυμούσε να απαλλαγεί: «Ἦδιστα οὐν μάλλον καυχῆσομαι εν ταις ασθενείαις μου, ἵνα επισκηνώσῃ ἐπ' ἐμέ ἡ δύναμις του Χριστοῦ... Ὅταν γὰρ ασθενῶ, τότε δυνατὸς εἶμι».

(γ) Η Αποκάλυψη του Ιωάννη μας επιφυλάσσει δύο σημαντικές διαστάσεις του θέματος του πόνου. Η πρώτη σχετίζεται με την τιμωρία που επιβάλλει ο πέμπτος άγγελος, η οποία επέφερε «πόνους και πληγές» στους ανθρώπους, με αποτέλεσμα αυτοί να «βλασφημήσουν» το Θεό. Η μαρτυρία αυτή παραπέμπει συνειρμικά σ' ένα γνωστό και συνηθισμένο φαινόμενο: το παράπονο του άνθρωπου προς τον Θεό εξαιτίας του ισχυρού και παρατεταμένου πόνου.

Το δεύτερο κείμενο από την Αποκάλυψη μάς εισάγει στην απαλλαγή από τον πόνο κατά την αιωνιότητα: «Και εξαλείψει α' αυτών ο Θεός παν δάκρυον από των οφθαλμών αυτών, και ο θάνατος ουκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος οὔτε κραυγή οὔτε πόνος ουκ ἔσται ἔτι· ὅτι τα πρώτα ἀπῆλθεν». Πρόκειται για την επάνοδο στην κατάσταση προ της πτώσεως· κι είναι αξιοσημείωτο ότι το θέμα του πόνου βρίσκεται στην αρχή και στο τέλος της Ἁγίας Γραφής: η εμφάνισή του στη Γένεση είναι το αποτέλεσμα της πτώσεως των πρωτοπλάστων και η αναίρεσή του στην Αποκάλυψη είναι το σημάδι της επανόδου του ανθρώπου στην προπρωτική κοινωνία με το Θεό. Ἐτσι, ἡ πραγματικότητα του πόνου συμπορεύεται με την

ιστορία του ανθρώπου από τη δημιουργία του έως τα έσχατα.

2. Απόψεις από την Εκκλησιαστική γραμματεία

(α) Μεγάλη έμφαση δίδεται από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς στο θέμα της προελεύσεως του πόνου και της ασθένειας, δηλαδή στο έργο του διαβόλου. Ο Μ. Αθανάσιος τονίζει ότι ο διάβολος «αλλοτρίωσε» το πλάσμα του Θεού, «παραδείσου ημάς εξέβαλεν, θανάτω ημάς παρέδωκεν, αμαρτίας ενέβαλεν, φθοράν ημίν προξένησεν, πόνους ημίν επενόησεν»• και προσθέτει: «Ίδού ωδίνησεν αδικίαν ο εχθρός της ημετέρας ζωής. Συνέλαβε πόνον και έτεκεν ανομίαν».

Ο πόνος που εισήλθε στην ανθρώπινη ζωή μετά την πτώση αποτελεί ένα «προανάκρουσμα» του θανάτου, όπως γράφει ο Βασίλειος Σελευκείας. Μάλιστα, ο Επιφάνιος Σαλαμίνας θεωρεί ότι η πρωτοβουλία του διαβόλου να εισαγάγει τον πόνο στην ανθρώπινη ζωή είχε ως στόχο να δημιουργήσει στον άνθρωπο τήν ψευδαίσθηση ότι αδικείται από το Θεό. Ως συνέπεια, όμως, της πτώσεως μέλλει να καταργηθεί «επί την ουράνιον βασιλείαν» (όπως γράφει ο Ιππόλυτος Ρώμης) και να ισχύσει η αλήθεια, την οποία ο Χρυσόστομος θεωρεί -ρητορική αδεία- ως λόγια που θα απευθύνει ο Κύριος στους «ευλογημένους του Πατρός Του» κατά την ημέρα της κρίσεως: «Εισέλθετε εις το εμόν παλάτιον, έπου ουκ έστι πόνος, λύπη και στεναγμός, ουδέ δάκρυον, αλλά αιώνιος ζωή και ατελεύτητος».

Αυτή η πικρή αλήθεια ότι ο άνθρωπος «διά της παρακοής εξήντησεν πόνον» (κατά την έκφραση του Θεοφίλου Αντιοχείας) υπήρξε η αιτία υποτιμήσεως του ανθρωπίνου σώματος. Ο Χρυσόστομος αναφέρεται σε «πολλούς Έλληνες και αιρετικούς», οι οποίοι θεωρούσαν ότι ένα ανθρώπινο σώμα που ταλαιπωρείται από τον πόνο δεν μπορεί να αποτελεί θεϊκό δημιούργημα.

(β) Αν και συνέπεια της πτώσεως και όχι δημιουργία του Θεού, ο πόνος σκιαγραφείται από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς ως πρόξενος πνευματικής ωφέλειας. Μαρτυρείται περί του Μ. Αντωνίου ότι «συνήθιζε το σώμα του στους πόνους», επειδή σκεπτόταν το ρητό του αποστόλου «όταν ασθενώ, τότε δυνατός είμι». Τήν αλήθεια ότι ο πόνος δημιουργεί «κατάνυξη» στην ψυχή εκφράζει και ο Μ. Βασίλειος μέσα από ένα γλαφυρότατο ρητορικό ερώτημα: «Διά τί ποτε μεν η ψυχή και μη σπουδάζουσα, αυτομάτως σχεδόν εμπειρόντος πόνου, κατανύσσεται, ποτέ δε άπονος ούτως εστίν, ως και βιαζομένη κατανυγήναι μη δύνασθαι;». Τα τελευταία λόγια είναι βαρυσήμαντα: χωρίς πόνο, ακόμα και μέσα από μεγάλη άσκηση («βιαζομένη κατανυγήναι») η ψυχή δεν έρχεται στην κατάσταση της κατανύξεως.

Για την εκκλησιαστική γραμματεία ισχύει η αρχή, την οποία διετύπωσε ο

Χρυσόστομος: «Όσω δε μείζων ο πόνος, τοσούτω και ο στέφανος έσται λαμπρότερος». Ο ίδιος ι. Πατέρας θεωρεί ότι οι άνθρωποι που πονούν και βλασφημούν το Θεό αντί να υπομένουν καρτερικά «αποστερούνται από το κέρδος» ενώ θα μπορούσαν να λάβουν «το νικητήριο στεφάνι των Μαρτύρων». Για τον ίδιο λόγο ο Ιώβ αποκαλείται από τον Μ. Αθανάσιο ως «μέγας εν ανδρεία»: διότι «τηλικούτους υπέμεινεν πόνους».

Για τον άνθρωπο της πίστewς, τίποτα στη ζωή του δεν είναι τυχαίο, αλλά αποτελεί οικονομία του Θεού για τη σωτηρία του. Είναι χαρακτηριστική η διήγηση περί του αββά Δωροθέου, ο οποίος καλείται από τους αδελφούς της Μονής του να ερμηνεύσει την αιτία ενός ισχυρού πόνου στα πόδια του. Ο άββάς σκέπτεται ότι θα μπορούσε να επικαλεσθεί κάποια παθολογικά αίτια, σύντομα όμως καταλήγει στο ορθό συμπέρασμα: «Αλλά το ακριβέστερον και ωφελιμώτερον τούτο μάλλον έστιν, ότι ούτως οίδεν ό Θεός ότι συμφέρει τη ψυχή μου, και ούτως έγένητο. Ουδέν γαρ έστιν ων ποιεί ο Θεός, ότι ουκ εστί καλόν, αλλά πάντα καλά και καλά λίαν. Ου δει ουν αθυμείν τινά επί τοις συμβαίνουσιν, αλλά πάντα ως είπον επί την πρόνοιαν του Θεού αναφέρειν και αναπαύεσθαι».

(γ) Στο σημείο αυτό, η θεολογική σκέψη προσεγγίζει τη μυστηριακή πτυχή του πόνου, δηλαδή την ανθρώπινη αδυναμία να καθορισθεί επακριβώς η αιτία για την οποία ο Θεός επέτρεψε τον πόνο. Κλήμης ο Αλεξανδρεύς απαριθμεί κάποιες πιθανές αιτίες («ή δι' αμάρτημα τι προημαρτημένον επιτιμώντος του Κυρίου, ή διά μέλλοντα προφυλαξαμένου, ή κατ' ενέργειαν προσβολήν έξωθεν γινομένην»), καταδεικνύοντας ταυτοχρόνως ότι το μυστήριο παραμένει ανερμήνευτο και καταλήγοντας με τη διαπίστωση ότι «φοβητέον άρα ουχί νόσον την έξωθεν, αλλά τα αμαρτήματα, δι' α η νόσος». Και βέβαια η συνάφεια αμαρτίας και ασθένειας παραμένει πάντοτε για τη θεολογία μία εξαιρετικά ευαίσθητη πρόκληση προς

διερεύνηση.

Το θέμα αυτό τίθεται επιτακτικά στο Ιω. 5,14, δηλαδή στη συμβουλή που απευθύνει ο Ιησούς στον θεραπευμένο παράλυτο της Βηθesda («ίδε υγιής γέγονας: μηκέτι αμάρτανε, ίνα μη χείρον σοι τι γένηται»), καθώς και στο Α΄ Κορ. 11,30, σύμφωνα με το οποίο εκείνοι που μεταλαμβάνουν ανάξια (αμαρτία) προξενούν την ασθένειά τους ή και το θάνατο. Στο θέμα αυτό επιμένει και ο Χρυσόστομος, τονίζοντας ότι «των εν σώματι κακών η πονηρία της ψυχής αιτία»*, ότι «τα πλείονα των νοσημάτων εξ αμαρτημάτων εστί ψυχικών... το παθητούς είναι ημάς εκείθεν γέγονεν» και ότι «αι αμαρτίαι φθοράν εργάζονται». Ας μη λησμονούμε, όμως, τη διάκριση του πόνου ως «φυσικού πάθους» από την αμαρτία ως «παρά φύσιν» πάθος, όπως διατυπώνεται η διάκριση αυτή από τον Ι. Δαμασκηνό.

Η συνάφεια ασθένειας και αμαρτίας θα πρέπει να κατανοηθεί μέσα από τη συνάφεια της ασθενείας με το διάβολο ως δημιουργό της αμαρτίας. Η ασθένεια υπήρξε το αποτέλεσμα του έργου του διαβόλου, γι' αυτό και ο Χριστός αναφερόμενος στη συγκύπτουσα γυναίκα επισημαίνει ότι ή ασθένειά της ήταν ως «δεσμά» του σατανά επί δεκαοχτώ χρόνια. Υπό την έννοια αυτή ο Απολογητής Τατιανός γράφει ότι «οι δαίμονες είναι οι αιτίες των ασθενειών», ενώ τόσο ο Δίδυμος Αλεξανδρείας όσο και ο Μ. Βασίλειος θεωρούν τον πόνο και την ασθένεια ως δοκιμασία εκ του διαβόλου.

3. Η Θεολογία απέναντι σ' εκείνον που πονά

Οι αρχαίοι φιλόσοφοι έλεγαν ότι «ο άνθρωπος είναι μία επτάχορδη λύρα, που οι έξη χορδές της χτυπούν τον πόνο κι η μία μόνο τη χαρά». Αυτά σημαίνει ότι όταν ο θεολογικός λόγος απευθύνεται στο σύγχρονο άνθρωπο, απευθύνεται σε μία ύπαρξη που περισσότερο πονά και λιγότερο απολαμβάνει τη χαρά της υγείας. Κι είναι μεγάλη αστοχία του λόγου αυτού όταν λησμονεί την παραπάνω αλήθεια, όταν λησμονεί ότι η κατάσταση του πόνου είναι μία μεγάλη πρόκληση για να αποκαλυφθεί η προηγούμενη σχέση του ανθρώπου με το Θεό, αλλά και για να σφυρηλατηθεί η μελλοντική. Ο πόνος είναι η μεγάλη ώρα της αλήθειας για την ανθρωπινή ύπαρξη, η οποία τότε εμφανίζει τις πλέον μύχιες πτυχές της μέσα από ένα λόγο δραματικό, αφού (όπως έγραφε ο Κικέρωνας) «είναι δύσκολο να σιωπάς όταν πονάς».

Οι θεολογικές απόψεις περί του πόνου, οι οποίες επιγραμματικά καταγράφηκαν παραπάνω, δεν είναι δυνατόν να αποτελέσουν ένα κήρυγμα που οι Χριστιανοί μπορούν να απευθύνουν στο συνάνθρωπο που πονά. Απέναντι στον πόνο ισχύει πάντοτε η επιβραβευτική διαπίστωση (και συγχρόνως προτροπή) του Κυρίου: «Ησθένησα και επεσκέψασθέ με» (Μτ. 25,36). Αυτή η «επίσκεψη» δεν έχει,

προφανώς, ανάγκη από την έκθεση προς τον πάσχοντα των περί πόνου θεολογικών απόψεων, αλλά από την γεμάτη αγάπη παρουσία κατά τη δύσκολη εκείνη συγκυρία.

Η θεολογία περί του πόνου αποτελεί, μάλλον, το βασικό συστατικό μιας προετοιμασίας για την υποδοχή του και όχι μιας θεωρητικής συμβολής στην ερμηνεία του κατά την ώρα που εκείνος μαίνεται πάνω στο ανθρώπινο σώμα. Το «μυστήριο» του πόνου απαιτεί σιωπή, η οποία δεν πρέπει να χαρακτηρίζεται από την άγνοια, αλλά από την αξιοποίηση αυτής της προετοιμασίας. Η αλήθεια, επομένως, είναι ότι ο θεολογικός λόγος περί του πόνου πρέπει να απευθύνεται στον άνθρωπο πριν από τη δοκιμασία της υγείας του.

Ο λόγος αυτός θα μιλήσει στο σύγχρονο άνθρωπο γι' αυτό που λέγεται «καθημερινή και ουσιαστική σχέση με το Θεό». Θα του επισημάνει, δηλαδή, ότι η παρουσία του Θεού στη ζωή μας δεν μπορεί να είναι ευκαιριακή: να είναι ανύπαρκτη όταν υγιαίνουμε και να τίθεται επιτακτικά (κι ίσως κριτικά απέναντι στο Θεό) όταν πονάμε. Θα τον χειραγωγήσει προς τη μεγάλη αλήθεια, ότι η μυστηριακή ενότητα με το Χριστό (το αντίθετο, δηλαδή, της όποιας θεωρητικής ενότητας) τοποθετεί τα πάντα στην ανθρώπινη ζωή -επομένως και τον πόνο- στην προοπτική της σωτηρίας. Θα του υπενθυμίσει ότι πρέπει να αγωνισθεί πνευματικά, ώστε να βιώσει την αποστολή του Βαπτίσματός του, έτσι όπως προαναγγέλθηκε την ώρα που το λάδι έπεφτε στην πλάτη του: ότι ο όποιος «σταυρός» που θα σηκώσει, δεν θα τον βαραίνει μέσα στην απελπισία της μοναξιάς, αλλά θα γλυκαίνεται από το Σταυρό του Κυρίου που προηγείται. Θα τον βοηθήσει να ανακαλύψει την ενότητα του σώματος με την ψυχή του, να βιώσει δηλαδή την κεντρική αλήθεια της χριστιανικής ανθρωπολογίας.

Το μυστήριο του πόνου συναντά, έτσι, το αντίστοιχο του Θεού και του ανθρώπου. Γιατί ο πόνος είναι μία ευλογία, αλλά η αλήθεια αυτή για να βιωθεί απαιτεί δρόμο μακρύ και επίπονο, ίσως περισσότερο επίπονο από την ίδια τη στιγμή του πόνου. Έως την ώρα που θα επιτελεσθεί το βίωμα αυτό, ο πόνος θα αποτελεί για τον άνθρωπο μία συγκυρία πανικού και προβληματισμού, στοιχεία τα οποία θα αποτυπώνονται στη συνομιλία του με το Θεό. Ολόθερμη θα παραμένει πάντοτε η ευχή, μαζί με τα στοιχεία αυτά (τα τόσο ανθρώπινα) να ανθίζουν σε μια παρόμοια συνομιλία και κάποια άλλα, όπως καταγράφονται στην ποίηση του Γρηγορίου του Θεολόγου:

«Νοσώ, νοσώ μεν και πονούμαι σώματι.

Και μου γελώσι την πάθην ίσως τινές, τραχηλίσαντες, των σφαγών

τηρουμένων. Αρμοί λέλυνται, και ποδών σαθρά βάσις.

Είτ' εγκράτειας έργον, ειθ' αμαρτάδων. Είτ' ουν πάλη τις

(ου γαρ οίδα), πλην χάρις.

Εμώ κυβερνήτη γε. Τούτο μοι τυχόν άμεινόν έστιν.

Αλλ' επίσχες την νόσον. Επίσχες ειπών σος λόγος σωτηρία. Ει δ' ου, δίδου γε, ως
τα πάντα καρτερείν.

Σήτες τα σητών. Συγκρατεί την εικόνα.

Εκείθεν έξεις και τον δούλον άρτιον».

(ΣΥΝΑΞΗ, τ. 89. Ιανουάριος-Μάρτιος 2004, σ.44-51)

<http://bit.ly/131pVLu>